

Міністерство освіти і науки
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **ПРОБЛЕМИ ЗБАЛАНСОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ
ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В МЕЖАХ БАСЕЙНОВОЇ
СИСТЕМИ РІЧКИ СМОТРИЧ**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geob1-M18z
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
Овсяна Тетяна Костянтинівна

Керівник:

Касіяник І.П. кандидат географічних наук, доцент
кафедри географії та методики її викладання

Рецензент:

Чернюк Г.В., кандидат географічних наук, доцент
кафедри географії та методики її викладання

Кам'янець-Подільський – 2019 року

Зміст

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи дослідження	6
1.1. Підходи до організації дослідження.....	6
1.2. Охорона природи в системі природокористування.....	7
1.3. Методика організації дослідження.....	10
РОЗДІЛ 2. Природні умови в басейну р. Смотрич	13
2.1. Геолого-геоморфологічні умови	13
2.2. Клімат та водні об'єкти.....	18
2.3. Біотичні компоненти	19
2.4 Структура ландшафтів.....	29
РОЗДІЛ 3. Фактори функціонування природоохоронних територій ...	31
3.1. Регіональна система землекористування.....	31
3.2 Деструктивні процеси	45
3.3. Забруднення	50
РОЗДІЛ 4. Природоохоронне землекористування	54
4.1. Структура природоохоронних об'єктів.....	54
4.2. Регіональна характеристика природоохоронних територій басейну річки Смотрич.....	55
4.2. Оцінка просторової структури заповідних територій басейну р. Смотрич.....	58
РОЗДІЛ 5. Регіональна оцінка ефективності природоохоронної системи	60
5.1. Оптимальні умови антропогенного впливу	60
5.2. Загальні ознаки погіршення екопотенціалу геосистем	65
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Розвиток суспільства обумовлює появу нових вимог до організації довкілля та пристосування його компонентів до конкретних потреб. Втручання у природні процеси, обумовлює їх не зворотні зміни. Людська діяльність виступає провідним фактором трансформації структури ландшафтів у вертикальному та горизонтальному зрізах. Сьогодні вже практично неможливо відшукати природні територіальні комплекси які б не зазнали антропогенних модифікацій. Антропогенно-модифіковані ландшафти підвищуючи комфортність існування людини в економічному та соціальному аспектах часто погіршують фізіологічні та психологічні умови. Відповідно виникає питання: яким чином впливати на ландшафти, щоб максимально зберегти їх природний стан та забезпечити суспільні потреби.

Можливий компроміс між господарськими потребами та умовами збереження екологічних параметрів стану довкілля висвітлений у проектах концепції збалансованого розвитку проголошених у 1992 році в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку. Вони передбачають оптимізацію системи господарювання у напрямках екологізації, підвищення економічної та соціальної ефективності, а також циклічності виробництва з умовою максимального збереження природних параметрів стану ландшафтів. При цьому для кожного регіону необхідно розробити свій «рецепт» оптимізації, виходячи з природних умов та особливостей сучасного антропогенного впливу.

Територія басейну р. Смотрич характеризується тривалим господарським освоєнням та залученням в систему природокористування усіх земельних площ. Антропогенний вплив тут проявляється в усіх основних формах природокористування. Сучасний його рівень призводить до прояву деструктивних процесів. Їх результатами стало збіднення ландшафтного та біорізноманіття, втрата репродуктивних здатностей біотичних компонентів, руйнування чи суттєве погіршення стану абіотичних, а також накопичення

окремих речовин у небезпечних, для функціонування геосистеми та їх господарського використання, концентраціях.

Надмірна сільськогосподарська освоєність призвела до повної заміни природних фітоценозів культурними та поширенням агресивних інвазійних видів, що витісняють місцеві. Особливо актуальною є проблема перетворення ґрунтового компоненту, оскільки він відображає природні здатності ландшафтів до самовідновлення та виступає провідним ресурсом досліджуваного регіону. Практично усі ґрунти досліджуваного регіону зазнали збіднення гумусового елементу та порушення горизонтальної структури. В окремих випадках спостерігаються прояви лінійної ерозії, вторинного заболочування а також накопичення токсичних речовин (зокрема сполук важких металів, радіонуклідів).

Функціонування промисловості (зокрема відкритих розробок мінеральної сировини), попри повне знищення ландшафтних компонентів, обумовлює погіршення естетичної привабливості регіону та створює серйозні перешкоди для розвитку природоохоронної системи і формування туристичної інфраструктури.

Створення водосховищ, ставків та водно-меліоративних споруд у басейні р. Смотрич призвело до порушення гідрологічного режиму природних водотоків території, зміни рівня та природних властивостей підземних вод а також до активізації ерозійних процесів на прилеглих сільськогосподарських угіддях.

Усі вказані аспекти антропогенного впливу обумовили актуальність визначення його регіональних проявів, як засобу демонстрації проблем в системі природокористування та підстави для розробки проектів оптимізації господарства.

Об'єктом нашого дослідження виступають природоохоронні території басейну р. Смотрич. Зокрема їх структура, природні параметри стану та зміни обумовлені антропогенною трансформацією, можливості їх інтеграції в систему природокористування і буферні можливості.

Предмет – оцінка ефективності функціонування природоохоронної системи в басейні р. Смотрич.

Мета дослідження передбачає виявлення регіональних особливостей функціонування природоохоронних територій басейну р. Смотрич. Це дозволить визначити конкретні напрямки заходів покращення екологічної ситуації та розробити індивідуальний проект оптимізації для досліджуваного регіону.

Для конкретизації мети та структуризації процесу дослідження були визначені наступні **завдання**:

1. Ознайомитися з методологічними підходами до дослідження природоохоронних територій та визначити основні критерії впливу;
2. Здійснити характеристику природних особливостей геосистем в басейні р. Смотрич;
3. Проаналізувати компонентний вплив системи природокористування на екологічний стан геосистем в басейні р. Смотрич;
4. Охарактеризувати просторову структуру природоохоронних об'єктів у басейні р. Смотрич;
5. Вказати основні підходи покращення параметрів екологічної ситуації в межах досліджуваної території.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її матеріал можна використовувати при плануванні розвитку господарського комплексу досліджуваної території.

Структура та обсяг роботи. Робота викладена на 74-ох сторінках машинописного тексту та складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 63 найменування і додатків.

ВИСНОВКИ

Сучасний стан системи природокористування є фактором дестабілізації екологічних умов досліджуваної території. Провідними факторами антропогенного впливу виступають сільськогосподарські та промислові форми природокористування. Основним поняттям, яке характеризує предмет дослідження є природоохоронна система басейну річки Смотрич. Просторові форми землекористування, як індикатори екологічно-збалансованої структури (і відповідно екоситуації) можуть поділятися на дві основні групи: екологічно-стабілізуючі та екологічно-дестабілізуючі. Природоохоронні об'єкти виконують провідну роль в стабілізації екологічної ситуації та оптимізації природних умов.

Структура землекористування демонструє прямий вплив системи природокористування. Показниками ступеня її збалансованості виступають: співвідношення екологічно-стабілізуючих та екологічно-дестабілізуючих форм землекористування; коефіцієнт антропогенного перетворення природних ландшафтів; рівень прояву деструктивних процесів та явищ.

Основна частка площ території сконцентрована під орними землями, сучасні технології якого сприяють активізацію деструктивних процесів ґрунтового та геологічного компонентів. Функціонування промислових форм природокористування зумовлює повне знищення геосистем вплив у яких відбувається та погіршення якості компонентів прилеглих геосистем

Підвищена концентрація земельних площ зі змитим ґрунтовим покривом у північній частині басейну обумовлена великою часткою орних земель в розрізі сільських рад. Невеликий рівень еродованості ґрунтового покриву на вододілах де поширені елементи реліктових долин, навіть при високих показниках розораності обумовлений природними властивостями геосистем, зокрема їх буферними здатностями.

Безпосередній вплив землекористування в басейні р. Смотрич при накопиченні основних забрудників у ґрунтах проявляється слабо. Лише у випадку територіального розподілу залишків свинцю та кадмію спостерігається

залежність концентрації від рівня розораності та густоти автошляхів. Жоден із забрудників, вміст яких розглядався, не перевищує ГДК.

Радіаційне забруднення земель не виступає прямим наслідком регіональної системи природокористування, однак суттєво впливає на напрямки оптимізації (в межах забруднених земель необхідно скорочувати сільськогосподарські угіддя та збільшувати площу лісових).

У системі регіональної оптимізації землекористування провідним повинен стати ландшафтний фактор, який включає: відповідність форм землекористування до структури ПТК; ландшафтно-контурна організація території; здійснення комплексу сівозмін відповідно до особливостей ґрунтового покриву і прояву геоморфологічних процесів; рекультивація ґрунтів на основі фіто меліорації.

Ефективне функціонування природоохоронної системи можливе за умови комплексного підходу до охорони ландшафтів а не їх окремих компонентів та об'єднання локальних об'єктів у цілісну екологічну мережу.

Врахування вказаних умов дозволить максимально обмежити вплив деструктивних процесів та забезпечити збалансоване природокористування в регіоні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О.М. Екологічне картування. / О.М.Адаменко, Г.І. Рудько, Л.М. Консевич. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2003. – 580 с.
2. Анучин В.А. Основы природопользования: теоретический аспект / В.А. Анучин – Москва: Мысль, 1978. – 293 с.
3. Баженов Л.В. Про заселення середнього Подністров'я в ІХ-ХІ ст. / Л.В.Баженов // Матеріали ІV Міжнародної конференції студентів і молодих вчених. – 1996р. – С. 177–178.
4. Барановський В.А. Екологічний фактор сталого розвитку / В.А. Барановський // Екологічний вісник. – 2003. – Травень-червень. – С. 27–30.
5. Бахмат М.І. Природні кормові угіддя області / М.І. Бахмат // Проблеми економічної географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський (8-9 червня 1988р.) – 1988р. – 224 с.
6. Бибииков С.Н. Хозяйственно-экономический комплекс развитого Триполья / С.Н.Бибииков // Советская археология. – М: Наука – 1965. – № 1. – С. 48–62.
7. Брилінський С.М. Захисне лісорозведення / С.М. Брилінський // Екологічні аспекти охорони родючості ґрунтів і навколишнього природного середовища: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (18-19 травня 2006р.). – Т.: Воля, 2006. – С. 22–26.
8. Винокур І.С. Природне середовище і продуктивні сили Поділля від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур // Проблеми екології Поділля. Тези доповідей наукових конференцій. – Кам'янець-Подільський. – 1989р. – С. 242–243.
9. Воропай Л.И. Эрозионные процессы на среднем Приднестровье / Л.И. Воропай Н.А. Куница // Вестник Москов. ун-та, серия V. География. – 1965. – № 5.
10. Воропай Л.И. Методологические основы разработки проблем рационального природопользования / Л.И. Воропай // Физическая география и геоморфология. – Вып. 25. – Киев: В.Ш., 1981. – С. 3–10.

11. Гавриленко Е.П. Ландшафтно-екологічне обґрунтування територіальних схем природопольовання / Е.П. Гавриленко. – К.: Фітосоціоцентр, 2003. – 188 с.
12. Галицький В.И. Оптимізація природної середовища. / В.И. Галицький – К.: Наук. думка, 1989. – 170 с.
13. Географічна енциклопедія України – К.: Українська Енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1993. Т.3. – 480 с.
14. Генсірук С.А. Регіональне природокористування. / С.А. Генсірук – Львів: Світ, 1992. – 335 с.
15. Геренчук К.И. Подольские Толтры / К.И. Геренчук // Известия Всесоюзного географічного общества. – Москва, 1949. Т.81. Вып. 5.
16. Геренчук К.И. Природно-географічний поділ Львівського та Подільського економічних районів / К.И. Геренчук, М.М. Койнов, П.М. Цись. – Львів: Видавництво ЛУ, 1964. – 222 с.
17. Геренович В.О. Кам'янецьчина. – Ч.1. – Природа / В.О. Геренович – Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти . – Т.1. Кам'янець на Поділлі, 1926. – С. 42–48.
18. Гільберг Т.Г. Зміни структури сільськогосподарського виробництва Хмельницької області / Т.Г. Гільберг // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Вип. 138: Географія. – Чернівці: ЧНУ, 2002. – С. 167–180.
19. Гільберг Т.Г. Рекреаційне господарство Хмельницької області // Т.Г. Гільберг – Географія та основи економіки в школі. – 2002. – № 1. – С. 43–44.
20. Голубець М.А. Суть поняття оптимізації / М.А. Голубець // Антропогенні зміни біогеоценологічного покриву в Карпатському регіоні. – Київ: Наук. думка, 1994 . – С. 113–119.
21. Городецький С.І. Сільське господарство Поділля перед світовою війною / С.І. Городецький – Вінниця, 1929. – 206 с.
22. Гуцал А.Ф. Сільськогосподарське виробництво доби раннього заліза Середнього Подністров'я / А.Ф. Гуцал // Проблеми економічної географії

Поділля. Тези доповідей наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 8 – 9 червня 1988р.). – м. Кам'янець-Подільський, 1988. – С. 178–179.

23. Даниленко О.А. Програма використання та охорони земель – важлива складова земельної реформи / О.А. Даниленко // Землевпорядний вісник. – 2005. – № 2. – С. 24–27.

24. Декларація міжнародної конференції ООН «Навколишнє середовище і розвиток» // Український екологічний вісник. – №3. – К: Ойкумена, 1992. С. 12 – 35.

25. Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. / Г.І. Денисик – Вінниця: Арбат, 1998. – 289 с.

26. Денисик Г.І. З історії розвитку сільськогосподарських ландшафтів Поділля / Г.І. Денисик // Проблеми економічної географії Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський. – 1988 – С. 149–150.

27. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 184 с.

28. Екологічна енциклопедія: У 3 т. / Редколегія: Толстоухов (головний редактор) [та ін.] – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007–2008.

29. Екологічне право України: Навч. Посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.

30. Екологічний потенціал наземних екосистем / за ред. М.А.Голубця – Львів: Поллі, 2003. – 180 с.

31. Екологія і екологічне законодавство України / за ред. В.І. Андрейцева – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 560 с.

32. Журба І.Є. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу Хмельницької області та економічна ефективність його використання / І.Є. Журба // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: географія. – Тернопіль: вид-во ТДПУ, 2002. – №1. – 224 с.

33. Завальнюк О.М. Структура сільськогосподарських угідь Поділля у дожовтневий період / О.М. Завальнюк, А.О. Леоненко // Проблеми економічної

географії Поділля. Тези доповідей наукової конференції (Кам'янець-Подільський 8-9 червня 1988р.). – Кам'янець-Подільський, 1988 – С. 16–17.

34. Закон України «Про загальну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки». – К., 2000. – 27 с.

35. Заповідне Поділля. Краєзнавчі нариси / Під. ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: Тезис, 2000. – 104 с.

36. Заповідні перлини Хмельниччини / Під. ред.. Т.Л. Андрієнко. – Хмельницький: ПАВФ «Інтрада», 2006. – 220 с.

37. Картографическое обоснование территориального планирования / Під ред. Л.Г.Руденка. – К.: Наукова думка, 1984. – 168 с.

38. Касіяник І.П. Еколого-географічний аналіз та оцінка антропогенної перетвореності ландшафтів у межах Національного природного парку «Подільські Товтри» / І.П. Касіяник // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль: вид-во ТНПУ, 2007. – №1. – 224 с.

39. Кіпчач Ф.Я. Метризація екологічного стану земельних ресурсів лісостепових ландшафтів / Ф.Я. Кіпчач, С.І. Кукурудза. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 119 с.

40. Кияк С.Р. Ландшафтні принципи обґрунтування проектів контурно-меліоративного землеробства / С.Р. Кияк // Проблеми екології поділля. Тези доповідей наукових конференцій. М. Кам'янець-Подільський. – 1989р. – С. 148 – 150.

41. Ковалишин Д.І. Екологічні наслідки осушення ґрунтів Подільської височини / [Д.І. Ковалишин, Й.М. Свинко, І.В. Мацько, Н.М. Брус] // Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля. Тернопіль, 1990. – Т.2. – С. 17–19.

42. Ковальчук С.І. Товтрове пасмо Поділля: проблеми охорони і природокористування // С.І.Ковальчук – Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях.» (сmt Гримайлів, 21-23 травня 2008). – Гримайлів-Тернопіль: «Джура», 2008. – 340 с.

43. Концепція екологічної освіти України. – Київ, 2001. – 23 с.
44. Маринич О.М. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // [О.М. Маринич, Г.О. Пархоменко, О.М. Петренко, П.Г.Шищенко] // Український географічний журнал. – 2003. – № 1 (41). – С.16–20.
45. Москалюк К. Геоморфологічне районування Подільських Товтр // К. Москалюк. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: географія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ. – №1. – 2007. – 224 – С. 45–56.
46. Назаренко І.І. Грунтознавство: Підручник / І.І. Назаренко, С.М. Польшина, В.А. Нікорич. – Чернівці, 2003. – 400 с.
47. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2000 році. – К.: Видавництво Раєвського, 2001. – 184 с.
48. Одум Ю. Екологія. – В 2-х томах. / Ю. Одум. – Москва: Мир, 1986. Т.1. – 326 с.; Т.2 – 376 с.
49. Паньків З.П. Земельні ресурси: Навчальний посібник / З.П. Паньків. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
50. Писаренко М.В. Основні підходи до оптимізації структури агроєкосистем / М.В. Писаренко, А.В. Калініченко, Ю.В. Шмиголь // Агроєкологічний журнал. – 2005. – № 4. – С. 3–5.
51. Природа Хмельницької області / Під. ред. проф. К.І. Геренчука – Львів: Вища школа, 1981 – 128 с.
52. Радзівський В.О. Збруч – річка єднання. Путівник / В.О. Радзівський. – Львів: Каменяр, 1969. – 176 с.
53. Радзівський В.О. Медобори. Путівник / В.О. Радзівський, В.О. Бурма. – Львів: Каменяр, 1971. – 184 с.
54. Радиация. Дозы, эффекты, риск. Пер. с англ. – М.: Мир, 1990. – 79 с.
55. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В.П. Руденко. – К.: ВД «К. – М. Академія» - Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 569 с.

- 56.** Середнє Придністров'я / Під. ред. Г.І. Денисика. – Вінниця, ПП. «Видавництво «Геза», 2007. – 431 с.
- 57.** Статистичний щорічник Хмельницької області / В.В. Скальський. – Головне управління статистики в Хмельницькій області. Хмельницький, 1992 – 2008.
- 58.** Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області) / Л.П. Царик. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. – 256 с.
- 59.** Швєбс Г.И. Контурное земледелие / Г.И. Швєбс. – Одесса, 1985. – 55 с.
- 60.** Швєбс Г.И. Территориальная организация землепользования и мелиорация земель / Г.И. Швєбс // Физическая география и геоморфология. – 1987. – Вип. 34. – С. 96–100.
- 61.** Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. Монографія / П.Г. Шищенко. – Киев: Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.
- 62.** Шищенко П.Г. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території України на основі картографічного моделювання / П.Г.Шищенко, В.А.Барановський // Регіональні екологічні проблеми: Зб. наук. пр. – К.: ВГЛ «Обрії», 2002. – С. 17–19.
- 63.** Янковська В.Л. Стійкість біоти до антропогенного навантаження: методичні і прикладні аспекти / В.Л. Янковська // Наукові записки ТДПУ ім. В.Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль, 2002. – С. 66–68